

HEVÂ KAVRAMI ÜZERİNE -KUR'AN PERSPEKTİFİNDEN BİR İNCELEME-

Abdülgaffar ASLAN*

ÖZET

Kur'ân'da vurgulanan önemli kavramlardan biri, vahye zıd olan hevâ kavramıdır. Hevâ, boş ve zararlı anlamında olduğu kadar, kişisel kaprislerin peşinden gitmeyi de ifade eder. Bazı âyetlerde hükmün vahye veya hevâyâ ait kılındığı görülmektedir. Bu bağlamda, vahye uymak mü'minin, hevâyâ uymak ise daha çok kâfir ve müşrik fert ya da toplumlar için bir nitelik olmaktadır. Bunlar, Kuran'da vahiylerle inanmayan, Allah'tan başka varlıklara tapan, insanları saptırmaya çalışan, her zaman sadece kendi tutku ve ihtiraslarına uyan ve vahye uyanları küçümseyen kimseler olarak tasvir edilirler. Ancak, hevâ kaynaklı insanî düşünceler delil ve belgeye dayanmayıp, tutarsız ve kesin bilgidен yoksundurlar. Bu nedenle, akıl ve hikmet açısından hevâ; fâsid, batıl ve hoş görülmeуen bir vasıftır.

Anahtar Kelimeler: Hevâ, küfür, vahiy, itaat.

ABSTRACT

On the Concept of Heva: A Survey from the Quranic Perspective

One of the most important phenomenon emphasized in the Qur'an is that of human desire used in the Qur'an as a contrary expression to revelation. Desire is meant futile and harmful thing as well as following one's personal caprice. In some verses, we can see judgements basing either on revelation or desire. In this respect, the adherence to revelation is a character of a believer, but following one's desire and passion is considered an aspect of unbelievers, polytheist persons and societies. They are considered in the Quran as those who do not believe in God's revelations, worship things except God, deviate people and always follow their passions and ambitions as well as belittle those who believe in God's revelation. However, human thoughts based on desire become subjective, inconsistent and certitude. Thus, desire can be considered as a vicious, false and intolerable concept in terms of sound intellect and wisdom.

Keywords: Desire, infidelity, revelation, obedience.

* Doç.Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Kur'ân'da insanın Allah ile olan ilişkisi düzenlenirken vurgulanan en önemli esas, tevâhidin Allah'a özgü kılınmasıdır. Allah ile insanlar arasında düşünülebilecek bütün araçların ortadan kalktığı bu esasın zarurî sonucu ise, Müslüman'ın akıl ve vicdanının, tek olan Allah'tan başkasına teslim olmayacak şekilde kesin bir özgürlüğe kavuşmasıdır. Bu özgürlük, kişinin, insana veya O'ndan başka bir nesneye boyun eğmekten kurtuluşunu sağlamaktadır. Zira Kur'ân, dünyayı ve âhireti ayırt etmediği gibi fert ve toplumun iyilik ve mutluluğu için de gaye ve hedefleri ayırt etmemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de üzerinde durulan önemli hususlar arasında yer alıp ayrıca Hz. Peygamber'in şiddetle kınadığı olumsuz davranışlardan biri de insanların hevâlarına tabi olmaları konusudur. *Hevâya* uymanın, vahyin bildirdiklerine aykırı davranışlar olarak algılanması nedeniyle, insanın birtakım olumsuz hedeflere yönelmesine sebep olacak arzu ve ihtiraslara tâbi olması şeklinde değerlendirmek de mümkündür. Zira ilâhî vahyi ifade eden Kur'ân, hevâya uyan, yani kişisel ihtiras, arzu ve kaprislerinin peşinden gidenlerin tam bir sapıklık (dalâlet) içerisinde olduklarını bildirmekte, ayrıca bunu 'dalâl'in (haktan ayrılmak, yoldan çıkmak) başlıca ve en önemli nedeni olarak zikretmektedir. Bu sebepten, öncelikle Kur'ân'ın bütünlüğünde *vahiy* kavramının ifade ettiği anlam alanının iyi anlaşılabilmesi için, bu kavrama anlam bakımından zıt sayılabilecek *hevâ* kelimesinin anlam alanının belirlenmesi gerekmektedir. Bu makalemizde biz de, Kur'ânî bir kavram olan hevâ kavramının anlam alanını tespit ederek, onunla ilgili âyetlerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamaya çalışacağız.

Hevâ kelimesi, *h-v-y* fiil kökünden mastar olup lügatte, "bir şeyin aniden yukardan aşağıya düşmesi, kabın boş olması, yer ve gökler arasındaki boşluk (hava), her boş şey, yükselmek, düşmek, mahvolmak, değersiz olmak"¹ gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca *hevâ*; "sürat, kötülük, hayır ve şer anlamına gelebilen aşk, insanın bir şeyi sevmesi ve o sevginin kalbe galip gelmesi, sevgi, yerilmiş sevgi, meyletmek, istemek², kişinin nefsinden kaynaklanan muhabbet, övgü"

¹ İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan, *Kitâbu Cemhereti'l-Lüga* (nşr. Remzi Münir Ba'lebekki), Beyrut 1987, I, 251; el-Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihah Tâcu'l-Lüga ve Sihahu'l-Arabîyye* (nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Beyrut 1984, VI, 2538; er-Râğıb, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn Muhammed el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, 797; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Mısır, ty., VI, 4728.

² er-Râğıb, *el-Müfredât*, s. 797; İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Lüga* (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Beyrut, ty., VI, 15-16; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 4728.

anlamında da kullanılmaktadır. Bazı konumlarda ise herhangi bir mânâ değişikliğine neden olmaksızın *hevâ* ile yer değiştirilebilen anlamdaşı da “*şehvet*”tir.⁴ Ancak bütün bu anlamlara rağmen *hevâ* kelimesinin kök anlamının “*düşmek ve boşluk*” olduğu söylenebilir. Zira düşme eylemi genellikle boşlukla yakından ilgilidir. Bir yerden düşme söz konusu olduğunda bu düşüş boşluk içerisinde olur. Bu anlamda *hevâ* kelimesi, maddî bir düşüşten ve boşluktan ziyade manevî bir düşüş ve alçalma ile manevî boşluğu ifade eder.⁵

H-v-y kökünün türevleri Kur’ân-ı Kerîm’de otuz sekiz yerde geçmektedir.⁶ Vahye değil de kendi boş arzu (*hevâ*) ve heveslerine tâbi olanların tavrı Kur’ân’da şiddetli bir şekilde eleştirilmektedir. Çünkü düşüncesiz arzunun izlenmesi, Kur’ânî ahlâk anlayışına daima muhalefeti içermektedir. Bu nedenle Kur’ân, kişinin ihtirasları ve geçici hevesleri için bir taviz oluşturma düşüncesini bertaraf etmektedir. Bakışa bir deyişle, Kur’ânî toleranslarda, Allah’a itaat yerine, kontrolsüz isteklere boyun eğmek veya heveslerimizin önünde eğilmek söz konusu değildir. Kur’ân’ın bu kelimeye yaklaşımı genellikle olumsuz olsa da Kur’ân’daki, türevleri göz önünde bulundurulduğunda, bu kelimenin bazı anlam çeşitliliği kazandığını görmekteyiz.

1. Kur’ân, kişinin boş arzu ve heveslerine uymayı başlıca sapıklık nedenlerinden biri olarak saymaktadır. Kur’ân, vahye değil de bayağı arzularına esir olan insanı şöyle tasvir etmektedir:

“*Sen hiç kendi hevâ ve heveslerini tanrı edineni gördün mü? Onun savunucusu sen mi olacaksın?*”⁷

“*Ey Muhammed! Kendi hevâ ve heveslerini tanrı edineni, Allah’ın, ne olduğunu bilerek saptıracağı, kulaklarını ve kalbini mühürlediği ve gözlerinin üzerine bir perde çektiği kimseyi gördün mü? Onu Allah’tan başka kim doğru yola eristirebilir? O halde, hiç düşünüp ders çıkarmaz mısınız?*”⁸

İnsandaki psikolojik fenomenlerden olan *hevâ*, bedene yönelik arzuları temsil eden kötü ve ilkel eğilimdir. Başka bir ifadeyle, insanın

³ er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, İstanbul 1307/1889, VII, 728.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 4728; Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (çev. Selahattin Ayaz), İstanbul 1991, s. 193; Aslan, Abdülgaffar, *Kur'an'da Vahiy*, Ankara 2000, s. 65.

⁵ Gezgin, Ali Galip, *Kur'an'da Sevgi*, Isparta 2003, s. 121.

⁶ Bkz. M.Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, İstanbul 1984, s. 740.

⁷ Fûrkân 25/43.

⁸ Câsiye 45/23.

kendi benliği onu kötülüğe sevk edebildiği gibi kişisel tatmin ve zevklere de yöneltebilir.⁹ Zira bir kimse, davranış ve tavırları için tutunacak bir dal olan ilâhî yüceliği kaybedince, kendi sübjektif arzularına tapmaya başlar.¹⁰ Bu anlamda hevâ, kötü isteğe olan yönelişinden dolayı insanı küfre götüren teşvîk edici bir faktör de olmaktadır. Bu durumda ister sahte kişilikler, isterse tutarsız ve geçersiz değerler şeklinde olsun hevâ ve heveslerine uyan kimseler, kendi hayatları üzerinde tanrısal güce benzer bir güç izafe ettikleri her şeyi; zenginlik/servet, güç, sosyal statü gibi maddî olanların yanında, şehvet, öfke, kin, hırs, haset, inat, nankörlük, ümitsizlik gibi iç duyuları, yani manevî değerleri de kullanabilirler.

Kur'ân, böylece insanın mücerred bir özelliği olan hevâsının peşine düşmekle onu tanrılaştırmış olacağını açıkça ifade etmektedir. Buna göre herhangi bir insanı bir şeyi ilâh edinmek için ona *rab* adının verilmiş olması şart değildir. Bazı insanlar, kendi nefislerini haberleri olmadan ilâh derecesine yükseltirler ki bu da bir nevi şirk, ortaklıktır.¹¹ Lügatta ortak kabul etmek mânâsına gelen *şirk*, terim olarak; Allah Teâlâ'nın ulûhiyetinde, sıfat ve fiillerinde eşi ve ortağı bulunduğunu kabul etmek, onun *şeriki* olduğunu kabul etmektir. Bu tip bir *şirk* de Fâtîha sûresi 4. âyeti ile iptal edilmiştir: "*Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz.*" Dolayısıyla Tevhîd inancına ters ve zıt düşen, kalpteki tasdik şeklindeki imânî yok eden *şirk*, Allah'a ibadet ve taatta bulunulmasını engeller. Bu, Allah'ın emirlerine uygun olup olmadığını hesaba katmadan, Müslümanların amellerini gösteriş, riya osun diye yapmalarından kaynaklanır. Onun için ilâhî bir dinin asıl hedefi, tanrı tanıyıp da onu anlamak ve kavramakta yanılan insanın bu konudaki düşüncesini tashih etme, Allah'ı, ona dosdoğru tanıtmaktır. Oysa tevhîdin zıddı olan *şirk*, insanın yücelip Allah'a ulaşmasını engelleyen, insan şeref ve haysiyetine aykırı, insanı alçaltan bir inkâr türüdür. Çünkü hevâsına tabi olanlar; delil, burhan, hak ve hukuk gözetmezler. Hakkı zevklerine feda ederler. Gönülleri neyi çekerse ona eğilirler.

Bir insan nasıl ve neden belli bir yolu seçer? İnsan kendini Allah'a nasıl yöneltir veya O'ndan nasıl yüz çevirir? İnsanın alçalması, bencilleşmesi, günlük hayatın içinde kaybolması, arzu ve

⁹ Bkz. Yûsuf 12/53.

¹⁰ Bkz. Furkân 25/43; Kehf 18/28.

¹¹ Bazı kaynaklarda kendi canının istediğinden başka kendisine ilâh tanımayan bir kimsenin gizli bir *şirk* (*şirk-i hafiy*) içerisinde olduğu belirtilmektedir. Gizli *şirk* ve diğer *şirk* çeşitleri için bkz. İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm* (sad. Sabri Hizmetli), Ankara 1981, s. 266–267; Macit, Nadim, *Kur'ân ve Hadîse Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya 1992, s. 38–40.

heveslerinin esiri olması için pek fazla çaba harcaması gerekmez. Bir kimse alçaldığı zaman vicdanı donuklaşır, artık ilâhî vahyi dinlemez, kendisine hatırlatılmaktan rahatsız olur, hatta duymaz, ona çok uzak gelir.¹² Diğer taraftan böyle bir kimse Allah'ı unutmamıştır. Allah'ı unutmak ise parçalanmış, tamamlanmamış, detaylarda boğulmuş ve nihayet dağılmış şahsiyet demektir.¹³ Bu da tüm ahlâkî enerjinin kaybolmasının bir değişik ismidir.

Boş arzu ve heveslerini tanı edinenlerin mizaçları birbirinden farklıdır. Zira beşerî mizaçlar bazı insanlarda güçlü, bazılarında ise zayıf olabilmektedir. *Hevâya* dayanan insanî düşünceler, keyfi ve tutarsızdır, kesin bilgidен yoksundur. Bu düşüncelere sahip olanlar maddî veya manevî bir şeyin ardından gider ve görünüş itibarıyla daha güzelini bulduğunu zannettiğinde eskiyi bırakır, yeniye yönelir. Yani bu insanlar, hiçbir delil ve belgeye itibar etmeden sürekli yön değiştirerek tam bir sapıklığa düşerler.¹⁴ Gazzâlî (505/1111) de, yukarıdaki âyetlerde geçen ilâh kelimesinin *mâbud* anlamına geldiğini, *mâbudun* da "*buyruğuna uyulan*" demek olduğunu belirtmektedir.¹⁵ Buna göre davranışlarında boş arzu ve heveslerine uyup bedenî arzularının peşinden koşanlar hevâlarını ilâh edinmiş sayılmalıdır. Bunlar peşlerinden gidenleri de Allah'ın yolundan saptırırlar.¹⁶

Bu tür bir hevâ, insanı dünyevîleştirmekle kalmaz, inanç ve inancın tezahürünü etkileyen kaynak olarak da bazen Allah yerine konular, O'nunla denkleştirilir. Bu durumda itaatın da isyanın da kaynağı olan hevâ, artık bir ilâh mesabesindeir.¹⁷ Hevâlarının peşinde gidenler, geleceğe (el-âkibe) bakmayı reddetmekte ve geleceğe hiç önem vermemektedirler. Yani insan çabasının geleceğe yönelik ahlâkî amaçlarına hiçbir katkıları olmadığı gibi bunları anlamak hususunda bir çabaları da olmaz. Bunların fitratları artık tanınmayacak kadar saptırılmıştır. Böyle kimseler günlük hayatlarını yaşamakla hatta sadece içinde buldukları saati düşünmekle yetinirler. Bunlar şeytanın kardeşleri olmuşlardır.¹⁸ Kısaca, batıl inançlara inatla sarılan ve hakikatin sesini dinlemeyi reddeden kişi,

¹² Bkz. Fussilet 41/44.

¹³ Bkz. Haşr 59/19.

¹⁴ el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne* (nşr. Fatıma Yusuf Eshamî), Beyrut 2004, III, 505, IV, 476.

¹⁵ el-Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Mısır, ty., III, 28.

¹⁶ Bkz. Mâide 5/77; En'âm 6/56.

¹⁷ Bkz. A'râf 7/176.

¹⁸ Bkz. A'râf 7/179; İsrâ 17/27.

zamanla hakikati kavrama yeteneğini kaybeder. Bu, insanın özgür tercihinin sonucu olup önceden takdir edilmiş değildir. Aynı şekilde, bu dünyadaki hayatları sırasında hakikati değil de bilerek sapıklığı (dalâlet) tercih edenler için öteki dünyada hazırlanmış olan azap da, söz konusu seçimlerinin tabii bir sonucudur.¹⁹

2. Hevâ, olumsuz arzu ve eğilimleri de ifade eder. Kur'ân'da, Yahudi ve Hıristiyanların üzerinde oldukları inanç sisteminin yanlış olduğunu, onların bu yanlış görüşlerinin takip edilmemesi ve onlara uyulmaması hususu vurgulanırken hevânın olumsuz arzu ve eğilimlerden ibaret olduğuna dikkat çekilmiştir.²⁰ Bununla birlikte, bir önceki âyette Hz. Peygamber'in tüm insanlar için hakikati getirdiği, fakat insanların çoğunun bu hakikatten hoşlanmadığı ifade edildikten sonra, "Eğer, gerçek onların arzu ve heveslerine uyacak olsaydı, şüphesiz gökler, yer ve onlarda bulunanlarla beraber yıkılır giderdi."²¹ buyrulmuştur. Çünkü akıl ve hikmet açısından hevâ, fâsid, batıl ve hoş görülme-yendir.²²

3. Hevâ kavramında, hak ve adâlet mefhumlarına aykırılık söz konusudur. Zira haksız yere kişi kendisini heveslerine kaptırması, Allah hakkı diye adlandırılan şahsî bir ödevi çiğnemesi anlamına gelmektedir. Hak kavramında olduğu gibi her durumda adâleti ayakta tutmayı emreden ifadenin ardından gelen, "Adâletle hükmetmemiz için boş arzu ve heveslerinize uymayın, sonra onlar seni Allah yolundan saptırır: Allah yolundan sapanları ise Hesap Günü'nü unuttuklarından dolayı şiddetli bir azap bekler."²³ şeklindeki âyetde adâletin mutlak oluşuna karşılık hevâların değişkenliğine dikkat çekilmektedir. Adâlete, eşitçiliğe, merhamete, takvaya davet eden bu gibi âyetlerden amaç, insanî değerlere uyulmasını sağlamak ve ahlâkî davranışları öne çıkarmaktır. Adâletli olmak, hevâ ve heveslerin ortaya çıkardığı sonuçlardan Allah'a daha yakın olmayı ifade eden ahlâkî bir davranıştır.²⁴ Adâlet, akli ve özgürlüğü (ihtiyârı) içeren bir kavramdır. Kişinin aklının ve özgürlüğünün olmadığı bir yerde adâletten söz edilemez. Özgürlük, bir şeyi başkalarından bağımsız ve ayrıcalıklı kılması nedeniyle bir şey olarak akıldan önce gelir. Bunun yanı sıra kişi, kendisiyle sistematik bilgi elde edilen aklın ilkelerine göre davranırsa, hevâ ve heveslerinden uzaklaşabilir. Nitekim Fahrüddîn er-Râzî'ye (606/1209) göre hevânın; şehvet, öfke, hırs, iç

¹⁹ Bkz. Bakara 2/26-27; A'râf 7/158; İbrâhîm 14/4.

²⁰ Bkz. Bakara 2/120.

²¹ Mü'minûn 23/71.

²² el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, III, 411.

²³ Sâd 38/16. Ayrıca bkz. Nisâ 4/135.

²⁴ Bkz. Mâide 5/8.

ve dış duyular gibi birçok yardımcıları mevcut iken, bunun karşısında akli destekleyen başka bir kuvvetin olmayışı onu hevâdan daha güçsüz kılmaktadır. Hatta zaman zaman hevâ karşısında mağlup bile olabilir. Gerçekten bu durum hevânın, “*cismanî lezzetlere ve hissi mutluluklara süratle yol alması*” şeklindeki tanımına uygun düşmektedir. O halde, hevânın yanında yer alan yardımcıları ve destekçileri, aklın yardımcıları ve destekçilerinden daha fazladır.²⁵

Görüldüğü gibi hevâ kavramı, *hak* ve *adâlet* mefhumlarına aykırılık arz etmektedir. Zira genel muhtevasıyla hak kavramı, sübut olup yokluğu bahis konusu olmayan şey, zamanda şüphe taşımayan kesin bilgi, ayrıca inançta, fiilde ve sözde realiteye uygun durum anlamlarına gelmektedir. Kur’ân da, kendini hak ve adâlet kaynağı olarak insanlara takdim etmektedir.²⁶ Bu anlamda hak, bütün bu mânâlarla birlikte, insanlar arasında gerçekleşen kapsamlı ve ince bir adâlet demektir.²⁷ Buradan hareketle hak kavramının temel özelliklerinin *sebat*, *kesinlik*, *doğruluk* ve *adâlet* mefhumlarında odaklaştığını söylemek mümkündür.

Nitekim Yahudi tarihinin sürekli tekrarlanan bir özelliğinin vurgulandığı âyette,²⁸ Yahudilere ardı ardına sürekli olarak peygamber gönderildiği gerçeğine gönderme yapılırken peygamber onların hoşlanmadıkları şeyi getirdiğinde büyüklük taslamışlar ve bir kısmını öldürmüşlerdir. Ancak bu gerçek onların elinden bilgisizlik/vahiyden uzak olmak mazeretini almaktadır.²⁹ Onlar, hevâ ve heveslerine uymamaları için peygamberleri tarafından uyarılmışlardır.³⁰ Boş arzu ve heveslerinin peşinden gitmeleri o kadar aşırılığa kaçmış ki, Hz. Peygamber’i bile kendilerine uydurmaya gayret etmişlerdir. Oysa Hz. Peygamber, ne saptmış, ne aldatılmış ve ne de kendi arzu ve heveslerine göre konuşmuştur. Aksine onun insanlara ilettiği, ilâhî vahiyden başka bir şey değildir.³¹ Hatta bu vahye inanıp kendi hevâ ve heveslerine uymayanların varacağı yerin Cennet olduğu

²⁵ er-Râzî, Fahrüddin, *en-Nefs ve'r-Ruh* (thk. M.S. Hasan el-Masûmî), Tahran 1944, s. 105. Nitekim Câbir b. Hayyân, “*Akıl, şehvetin (hevâ) düşmanıdır*” diyerek, akıl ile şehvet arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. İbn Hayyân, Câbir, *el-Hudûd li Câbir b. Hayyân (Resâilü'l-Hudûd ve'r-Rusûm li'l-Felâsifeti'l-Arab* içinde, nşr. Abdülemîr el-A'sam), Kahire 1989, s. 171.

²⁶ Bkz. Bakara 2/119; Nisâ 4/105, 170; Tevbe 9/33; İsrâ 17/81; Muhammed 47/2-3.

²⁷ Muhammed Tancî, *İslâm Tasavvufu Üzerine* (çev. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2002, s. 16-17.

²⁸ Bkz. Bakara 2/87; Mâide 5/70.

²⁹ Bkz. el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, I, 70; II, 56.

³⁰ Bkz. Mâide 5/77.

³¹ Bkz. Necm 53/2-4.

bildirilmesine³² rağmen yine de Allah, gerek Hz. Peygamber'in gerekse mü'minlerin onların hallerine aldırış etmemeleri, onların sözlerine kanmamaları hususunda uyarılmaktadır.³³

Burada anlatılan insan tipi, harici şartlar ne olursa olsun, daima akıyla bedensel güdülerindeki çatışmanın ve dolayısıyla huzursuzluğun, hayalî korku ve kuruntuların kurbanı durumundadır. Allah, bu tür davranış sergileyen kişileri şöyle bir benzetmeyle bize bildirmektedir:

*"Ey Muhammed! Onlara kendisine verdiğimiz ilkelerden sıyrılarak şeytanın kendi peşine taktığı ve azgınlardan biri olan kişinin olayını anlat. Dileseydik, onu âyetlerimizle yüceltir, üstün kılardık; fakat o, aşağılığa yöneldi ve yalnızca kendi hevâsının peşinden gitti. Bu bakımdan, böyle birinin durumu bir köpeğe benzer; öyle ki, onun üzerine korkutarak varsan da dilini sarkıtıp hırlar, kendi haline bıraksan da. İşte, bizim âyetlerimizi yalanlayanların durumu budur. Sen onlara bu kıssayı anlat ki, belki üzerinde düşünürler."*³⁴

Şâtıbî (790/1388)'ye göre akıl, vahye tâbi olmadığı zaman, geriye sadece hevâ ve şehvetten başka tâbi olacağı bir şey kalmaz. Hevâya umanın sonucu da apaçık bir sapıklıktır (dalâlü'n-mübîn).³⁵ Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır:

*"Ey Davud! Doğrusu seni yeryüzünde egemen kıldık, öyleyse insanlar arasında gerçek (hak, adâlet) ile hükmet, boş arzu ve heveslere uyma, yoksa onlar seni Allah yolundan saptırır."*³⁶

Burada hükmün, vahiy veya hevâya ait kılınarak üçüncü bir ihtimale yer verilmediğini görmekteyiz. Bu durumda kişi, ya kınanmayacak şekilde Allah'ın vahyine, emir ve nehyine uyacak ya da hevâsına uyacaktır. Hevâsına uyan kişi, bazen bunun farkında olmadan kendisinin doğru yolda olduğunu zannedebilir ve bilmeden insanları şaşırtmak için Allah'a karşı yalan uydurmaktan sakınmaz. Bu kategoriye girenlerin iyi niyetli oldukları söylenemez. Çünkü bunlar, kalplerindeki eğriliğe göre hayatlarını yönlendirmek istemektedirler.³⁷

³² Bkz. Nâziât 79/40-41.

³³ Bkz. Mâide 5/48-49; Tâhâ 20/16; Mü'minûn 23/71; Şûrâ 42/15; Câsiye 45/18; el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, II, 44-45; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, İstanbul 2000, s. 200-201.

³⁴ A'râf 7/175-176; krş. Neml 27/82.

³⁵ eş-Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa, *el-İ'tisâm* (thk. Ahmed Abdüşşâfi), Beyrut 1991, I, 39, II, 401.

³⁶ Sâd 38/26; krş. Kehf 18/28; Kasas 28/50.

³⁷ Bkz. En'âm 6/143-144; Âl-i İmrân 3/7.

4. Yine Allah, Hz. Peygamber'i daha önce kendilerine vahiy tevdi edilmiş olan Yahudi ve Hıristiyanlar ile zulüm işlemeye şartlanmış olan müşriklere karşı uyarılarda bulunurken yine vahyin zıddı olarak hevâ ve heveslere uymayı zikretmektedir.³⁸ Bu gruplar, ortaya koydukları hayat tarzına ve inandıkları değerlere hiçbir gerekçeye ve delile ihtiyaç duymadan boş arzu ve heveslerin yolunda giderek Hz. Peygamber'e inen vahyi inkâr ederek şirke ve küfre girmişlerdir.³⁹ Hatta bunlar, hevâlarının kendileri için sırf felâket olduğunu bilseler bile, yine hakkı hevâlarına feda ederler. Vahiyden yüz çevirerek, batılı gerçek, kötülüğü de iyilik gibi görerek kendi hevâ ve heveslerine uyarlar.⁴⁰

5. Hevâ, daha çok kafir ve müşrik fert ve toplumlar için kullanılan bir niteliktir. Allah, verdiği rızka karşılık nankörlük edenleri uyarırken,⁴¹ geçmişte helâk olan kavimlerden bahsederken,⁴² âhirette tartışı hafif gelenlerin atılacağı çukurdan (cehennem) söz ederken,⁴³ Allah'a ortak koşanın durumu hakkında, sanki gökten düşmüş ve rüzgârın uzak bir yere sürüklediği bir nesne gibi benzetmesi yapılırken,⁴⁴ hevâ kelimesinin lügat anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Bu bağlamda hevâ kelimesinin kullanıldığı örneklere baktığımızda, onun daha çok kafir ve müşrik fert ya da toplumlar için bir nitelik olduğunu görürüz. Hevâ ve heveslerine uymak, peygamberlerin mesajını yanlış anlamak bu grupların önemli bir özelliğidir. Oysa insanın, ahlâkî olgunluğa, ulvî seciyelere kavuşması, onun maddî tutumlardan manevî tutumlara kadar uzanan yapısal zincirin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bazı insanların, süflî ve aşağı konumdan, kendisine fayda yerine zarar vermekten, helâk olmaktan kurtulması, ancak ilâhî mesajın tebliğcisi olan peygambere karşı olan olumsuz psikolojik yapılarını değiştirmeleri, ona karşı besledikleri kin ve düşmanlıklarından sıyrılmalarıyla mümkündür.

³⁸ Bkz. Bakara 2/120, 145; Rum 30/29; Kasas 28/50.

³⁹ Bkz. el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, I, 87–88, 103–104.

⁴⁰ Bkz. Bakara 2/169.

⁴¹ Bkz. Tâhâ 20/81.

⁴² Bkz. Necm 53/53.

⁴³ Bkz. Kâria 101/8–9. Cehennem'in kapılarından bahsedilmektedir: 1. Cehennem, 2. Lezâ, 3. el-Hutame, 4. Sakar, 5. es-Saîr, 6. el-Cahîm, 7. el-Hâviye. (Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye (Akâidü's-Selefiçinde*, nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr), İskenderiye 1971, s. 61).

⁴⁴ Bkz. Hacc 22/31. Arap edebiyatının bir gereği olsa gerekir ki Allah, Kur'an'da insanlar ibret alsın, üzerinde buldukları küfür ve şirk halini terk etsin diye misallerle, benzetmelerle onların durumlarından söz etmektedir. (Bkz. İbrâhîm 14/25–26; Nûr 24/39–40).

Çünkü hevâ ve heveslere uymanın temelinde insanın manevî ve ahlâkî değerlerinin bozulması söz konusudur. Bu durumda olan bir insan, Allah ile olan bağlarını koparmış ve kötülüklerden zevk alır hale gelmiştir.⁴⁵

6. Diğer taraftan Kur'ân'da hevâ ile şeytan arasında doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Kendisini doğru yola çağırarak arkadaşları olduğu halde şeytanların ayartmasına, dalâlete sürüklemesine kapılıp dünyevî zevkler peşinde körü körüne koşturan kimsenin düştüğü dehşet ve acziyyet durumu şöyle bir temsil ile anlatılmaktadır:

*"De ki: Allah'tan başka, bize yararı da zararı da dokunmayan şeylere mi yalvaralım? Ve Allah bizi doğru yola ilettikten sonra ve arkadaşları 'Bize gel' diyerek doğru yola çağırdıkları halde, şeytanların ayartarak (istehvet) şaşkın bir halde çölde bıraktıkları gibi topuklarımızın üzerinde geri mi dönelim?"*⁴⁶

Buna göre şeytan, Allah'ın rahmetinden uzak ve insanın üzerinde hiçbir nüfuzu olmadığı halde, insanın ruhundaki ruhî yüceliğe engel teşkil edebilecek kötü eğilim ve dürtüleri teşvîk ederek batılı gerçek, kötülüğü de iyilik gibi süsleyerek göstermeye, insanları Allah'a karşı günah işlemeye ve dalâlete düşürmeye şartlandırır. Yapı olarak insanın da şehvete, öfkeye, boş arzu ve heveslere, batıl inanç ve fantezilere doğru eğilimi ve yatkınlığı söz konusu olduğu için şeytan, ayartma ve vesvese yoluyla ona ulaşmaya çalışır. Meşru ve geçerli ahlâkî ilkelere aykırı amaçlara, niyetlere yönelen, sabit ve kararlı bir duruş sergilemeyen kimse, şeytanın ayartmasına eğilimli hale gelir.⁴⁷ Ancak şeytan, insanı her yönden tuzağa düşürmek için çalışmasına rağmen onu tüm tuzakları gerçekten faziletli olanlara karşı başarısızdır. İman ve irade sahibi her insan, şeytanın bu desiselerine karşı koyabilecek güçtedir.⁴⁸

7. Kur'ân'da vahiy kavramı ve onunla aynı anlama gelen *beyine* gibi bazı kavramlar, hevâyâya uymak ile zıd anlamda kullanılmaktadır:

*"Rabbinin katından apaçık bir beyyine (vahiy) sahibi olan kimse, yaptığı kötülükleri (her zaman) kendisine güzel gösterilen ve yalnızca kendi hevâ ve hevesine göre hareket eden ile bir olur mu?"*⁴⁹

⁴⁵ Bkz. Tevbe 9/69.

⁴⁶ En'âm 6/71.

⁴⁷ Bkz. Bakara 2/14; En'âm 6/112, 121; İbrâhîm 14/22, Hicr 15/17. Ayrıca bkz. el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, II, 163, 164, V, 512.

⁴⁸ Bkz. Nahl 16/99; İsrâ 17/65; Rûm 30/30.

⁴⁹ Muhammed 47/14.

Görüldüğü gibi, Allah-insan ilişkisinde bilgi aktarımını ifade eden *beyyine* kelimesi, vahiy kavramı ile eş bir mânâda kullanılmıştır. Beyyine'nin; apaçık delil, hüccet, kesin belge, doğruyu yanlıştan, hakkı batıldan ayıran açık belge⁵⁰ gibi anlamlara gelmesi, ilgili âyette ona hevânın zıddı olarak anlam kazandırmıştır. Burada vahye veya hevâsına uyan kimseler, bunu özgür iradeleriyle tercih etmişlerdir. Onlar, özgür iradeleriyle tercih hususunda eşit görünseler de aklî yönden eşit değillerdir. Zira bu eşitlik dünyadadır, sonuç itibarıyla âhirette aralarında büyük farklar olacaktır.⁵¹

Hevâ ve hevesine uyan kimsenin davranışı, kötü körüne dünyaya bağlı, günübürlük "fayda ya da zarar" olarak belirlenmekte olduğu için, bu kişi peygamberlerin bildirdiklerine iman etmiş, başka bir deyişle, inanmış bir kişinin inanç yoluyla eriştiği zihni berraklıktan, ruhî dengeden yoksundur. Bunlar, Allah'ın Cebraîl vasıtasıyla peygamberlere bildirdiği vahye inanmayan, hiçbir bilgi, delil ve belge olmadan onu yalanlayan, Allah'tan başka varlıklara tapan, kendi temelsiz görüşleriyle insanları saptırmaya çalışan, gönülleri bomboş olduğu halde her zaman sadece kendi tutku ve ihtiraslarına uyan ve vahye uyanları küçümseyen kimselerdir.⁵²

8. Kur'ân'da, vahiyin karşıtı olan hevâ kelimesinin yerine bazen *zan* kavramı kullanılmaktadır:

"Bunlar (sözde ilâhî varlık) sizin ve babalarımızın uydurduğu boş isimlerden başka şeyler değildir. Allah onları destekleyen bir delil indirmemiştir. Onlar (puta tapanlar) sadece zanna ve canlarının istediğine uymaktadırlar. Oysa şimdi onlara Rablerinden bir yol gösterici gelmiştir."⁵³

Yukarıdaki âyette *zan* ile değil kesin bilgi ile hareket edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kur'ân'da bilginin derecelendirilmesi söz konusudur. Bunlar *ilim* (vahiy, kesin bilgi), *zan* ve *kuruntu*, *yalancılık* olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Sonuncusu yalan veya yanlış bir tahmin anlamına *hars* olarak da isimlendirilir.⁵⁴ O halde, bilginin alanına girmeyen bir şeye ne taklit ne de *zan* ile tâbi olunmalıdır. Ancak *zan*, bazen mecazî olarak *ilim* mânâsına kullanılabildiği gibi, *ilim* de mecazî olarak *zan* yerine kullanılabilir. Bununla birlikte, ilmin asıl mânâsı, *ortaya çıkma*, *açıklık* iken, ilmin karşıtı olarak kullanılan *zan*

⁵⁰ ez-Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut 1977, s. 35; er-Râğib, *el-Müfredât*, s. 88-89; Aslan, *Kur'an'da Vahiy*, s. 57-58.

⁵¹ Bkz. el-Mâturidî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, IV, 504-505.

⁵² Bkz. En'am 6/56, 119; İbrâhîm 14/43; Rûm 30/29; Muhammed 47/16; Kamer 54/3.

⁵³ Necm 53/23. Ayrıca bkz. A'râf 7/28; Yûnus 10/18; Yûsuf 12/40.

⁵⁴ Atay, Hüseyin, *Kur'an'da Bilgi Teorisi*, İstanbul 1982, s. 33.

ise bilgi açısından kesin olmayan kapalılığı ifade eder.⁵⁵ İşte, inanç ve amellerinde hakkı ve hayrı aramayanlar, dini sırf zandan ibaretmiş gibi kabul ederek boş arzu ve heveslerinin peşinde koşarlar.

Diğer taraftan Elmalılı, hevâyı, “*nefislerin şehvetlere meyli*” olarak tanımlamaktadır.⁵⁶ O, ilme uygun olan ve ilme uygun olmayan şeklinde iki tür hevâdan söz etmektedir. Birincisi, yani ilme uygun olan hevâ, Allah'ın insanı yarattığı fitrata uygun düşen meyillerdir. Zira, insanın yaratılış gayesine uygun olarak Allah tarafından şehvetlerin yaratılması boşuna değildir. Aksine şehvetler, insanın eylemde bulunabilmesi için birer yönlendirici ve sebeptir. İkincisi ise, ilme uygun olmayan hevâdır. Burada insan, akla aykırı bir şekilde zekâsını sadece zevk uğruna israf etmektedir. O, bu iki tür hevâyı şöyle bir örnekle açıklamaktadır: İffetli olmak ve nesillerin çoğalması gayesiyle evlenme arzusu, yaratılış gayesine uygun ve dolayısıyla akla uygun bir meyildir. Zina ve gayr-ı meşru münasebetlere meyil ise ilme aykırı ve hevâdır. Genellikle *hevâ* da böyle şeylere denilmektedir.⁵⁷

9. Kur'an'da, bazı konumlarda zan gibi hevâ ile anlam paralelliği bulunan kavramlardan birisi de *şehvet*dir. Zira şehvetlerine tâbi olanlar, vahye tâbi olanların hadsizi hesapsız bir sapma ile sapsmalarını isterler.⁵⁸ Bu anlamda şehvetlerine uyanlar, dünyayı âhirete tercih eden, dünyevileşen, düşünmeden, körü körüne hevâ ve hevesleri peşinden gidenlerdir.⁵⁹

Yine Kur'an'da -Âdem, Nuh, İbrahim gibi- peygamberlerin ardından âhireti hesaba katmadan, Allah'ı bırakıp putlara tapmak suretiyle kendilerini manevî yıkıma sürükleyen, namazı (salâti) önemsemeyen, yalnızca kendi şehvetlerinin ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir kuşaktan haber verilmektedir.⁶⁰ O halde, hevâ güdüsü karşısında insanlar farklılık göstermektedirler. Kimileri bu duyguyu yaratılış gayesine uygun olarak kullanırken bir kısmı da bu konuda ifrat veya tefrite kaçmaktadır. Kadınlara, çocuklara, altın ve gümüş (cinsin)den birikmiş hazinelere, soylu atlara, sığırlara ve arazilere yönelik dünyevî zevkler insanoglu için çekici kılınmıştır.⁶¹ Bütün bunlar hevâ güdüsünün içeriğini en geniş şekliyle bize haber vermektedir. Gazzâlî, bunların hepsini *şehvât* olarak

⁵⁵ er-Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, İstanbul 1307/1889, VII, 745-746.

⁵⁶ Elmalılı, M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ty., VI, 253.

⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 253; Coşkun, İbrahim, *İslâm Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Konya, ty., s. 99.

⁵⁸ Bkz. Nisâ 4/27.

⁵⁹ Bkz. el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, I, 40.

⁶⁰ Bkz. Meryem 19/59. Ayrıca bkz. el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, III, 271.

⁶¹ Âl-i İmrân 3/14; krş. Nisâ 4/117.

isimlendirmektedir.⁶² Zira hevâ, boş ve zararlı olduğu kadar, kişisel kاپrislerin peşinden gitmeyi de ifade eder.

Görüldüğü gibi hevâ, shehevî arzulara isim olmuş olsa da, şehvetle aralarında şöyle bir farka işaret edilmektedir. Hevâ, genellikle görüş ve inançlarla ilgili kullanılan bir kavram iken, şehvet, daha çok haz ve lezzetleri elde etmekle ilgilidir. Bu bakımdan şehvet, hevânın sonuçlarından biri olmakta ve daha özeldir. Hevâ ise asıl ve geneldir.⁶³

10. Kur'ân'da *hevâ* kelimesi bazen olumlu anlamda *arzu*, *istek*, *meyl* mânâsına da gelmektedir: Nitekim Hz. İbrahim, Mekke yakınında çocuklarını suyun olmadığı ve ziraata elverişsiz bir vâdiye yerleştirdince onların bazı ihtiyaçlarının temini hususunda şöyle duâda bulunur:

"Ey Rabbimiz! Doğrusu, ben çocuklarımdan kimini namaz kılabilmeleri için, Senin kutsal evinin yakınına yerleştirdim. Artık Sen, insanların gönüllerini onlara doğru meylettir, şükretmeleri için ürünlerden onları rızıklandır."⁶⁴

Fahrüddîn er-Râzî, âyette geçen "*tehvî ileyhim*" ibaresindeki hevânın, onları arzular, onlara koşar, onlara varır gelir, onlara meyleder şeklinde anlamların verildiğini belirtmektedir.⁶⁵ Yani ibare, insanları, hac dolayısıyla Mekke'yi ziyaret etmekte ve oranın sakinlerinin bu kutsal ama çorak beldede geçinmelerini kolaylaştıracak yönde yardımcı olmakta istekli kıl, anlamına gelmektedir. Âyette geçen *Ef'ideten mine'n-nâs* ifadesi ise "*insanlardan bazılarının kalpleri*" şeklinde de anlaşılabilir ki, bu durumda, bu ifadeden "*müminlerin kalpleri*" anlamı çıkarılabilir.⁶⁶

Sonuç

Kur'ân'da *hevâ* kavramı genellikle, nefsin ulvî ve güzel şeyleri terkedip, suflî ve değersiz şeylere yönelmesini, dolayısıyla manevî ve ahlâkî alçalışı, yuvarlanması, düşmeyi ve boşluğu ifade etmektedir. Hevâ ve heveslerine uyanlar ise vahiyden yüz çevirerek, nefislerindeki *fücürü*, *takvadan* ayıran yeteneklerini köreltmişler, artık kötülüğü, kötülük olarak görmemektedirler. Bu grupların başında Yahudiler, Hıristiyanlar, Müşrikler, Dehriiler, Sâbiiler, Brahmanlar, yıldızlara ve

⁶² el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, I, 235-236.

⁶³ el-Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn* (thk. Mustafa es-Sakkâ), Beyrut 1978, s.39.

⁶⁴ İbrâhîm 14/37.

⁶⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 362.

⁶⁶ Bkz. el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, III, 30-31; er-Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 362; Muhammed Esed, *Kur'an Meşajı*, s.510.

putlara tapanlar, ahireti inkâr eden topluluklar gibi değişik zümreler gelmektedir. Öyleyse hevâ ve heveslerine uyanlar tabiriyle, ilk olarak, kâfirler hakkında kullanılması gereken bir tabir olduğunu kabul etmek daha uygun görülmektedir. Çünkü Kur'ân, kişinin boş arzu ve heveslerine uymayı, bazen insanı küfre götüren teşvik edici bir faktör olarak görmekte ve onu başlıca sapıklık nedenlerinden biri olarak saymaktadır. Bu da, hevâ ile şeytan arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu anlamına gelmektedir. Bu demektir ki hevâ kavramı, daha çok kâfir ve müşrik fert ve toplumlar için kullanılan bir nitelik olmakta, aynı zamanda olumsuz arzu ve eğilimleri ifade ettiğinden de hak ve adâlet mefhumlarına aykırılık arz etmektedir.

Kur'ân'da vahiy kavramı ve onunla aynı anlama gelen -beyyine gibi- bazı kavramlar ile hevâya uymak zıt anlamda kullanılmaktadır. Benzeri bir kullanım, zan ve şehvet kavramı için de söz konusudur. Bu bağlamda Kur'ân'da, vahiy ve ilmin karşıtı olan hevâ kelimesinin yerine bazen zan ve şehvet kavramı tercih edilmektedir. Zira kesin bilgiye değil de zanna ve şehvetlerine tâbi olanlar, vahye tâbi olanların da doğru yoldan sapmalarını isterler. Bütün bunlara rağmen Kur'ân'da hevâ kelimesi, bir yerde olumlu anlamda arzu, istek, meyl mânâsına da gelmektedir. Kısaca Kur'ân'a göre, akıl ve hikmet açısından hevâ, fâsid, batıl ve hoş görülme-yendir. Hevâya dayanan insanî düşünceler, delil ve belgeye dayanmadığından keyfî ve tutarsızdır, kesin bilgidен yoksundur.